

УДК 37.018(477.43/.44) «18»

Надія Опушко

СИСТЕМА ВИХОВАННЯ В ШКОЛАХ ПОДІЛЛЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У даній статті увага приділяється системі виховання в навчальних закладах Поділля в першій половині ХІХ ст. Шляхом аналізу архівних матеріалів, автором було визначено форми та методи виховної діяльності в школах регіону. Проаналізовані урочні та позаурочні форми організації виховання учнів. З'ясовано, особливості становлення та пріоритетні напрямки виховної системи в школах регіону зазначеного періоду. Досліджені основні напрямки виховання та проведений аналіз їх впровадження в навчально-виховний процес.

Ключові слова: виховання, богошанування, самоорганізація, тілесні покарання, гімназія, повітові училища, Поділля, дисципліна.

В статье внимание уделяется системе воспитания в учебных заведениях Подолья первой половины ХІХ в. Путем анализа архивных материалов, автором были определены формы и методы воспитательной деятельности в школах региона. Проанализированы урочные и внеурочные формы организации воспитания учащихся. Выявлены, особенности становления и приоритетные направления воспитательной системы в школах региона указанного периода. Исследованы основные векторы воспитания и проведен анализ их внедрения в учебно-воспитательный процесс.

Ключевые слова: воспитание, богопочитания, самоорганизация, телесные наказания, гимназия, уездные училища, Подолье, дисциплина.

Teaching process is multifaceted and complex, because it does not only cover the training (intellectual development of a personality), but also education is an impact on the motivational-value sphere of the individual. It ensures the formation and improvement values, traits, moral sphere to the younger generation. Retrospective of educational process in different historical periods are important in terms of studying the history of the formation of the national education system. This article focuses on the system of education in educational institutions skirts first half of the nineteenth century. By analyzing archival materials, the author identified forms and methods of educational activities at schools of the region. Analyzed the time limit and the forms of organization of extracurricular education of students. It was found out that the main direction was aimed at the development of students' human values, piety and worship. The educational system has captured all the possible areas of personality, moral, esthetic self-organizing, teaching students to interact with the team.

Key words: education, teaching process, self-organization, corporal punishment, school, county schools, skirts, discipline

---

Виховання – це невід’ємна та важлива складова педагогічного процесу, яке здійснюється в різних середовищах: сім’ї, школі тощо. Завдання останньої полягає у тому, аби ефективно та кваліфіковано здійснювати вплив на мотиваційно-ціннісну сферу вихованців, сформувати в них позитивні риси характеру, переконання, почуття тощо.

Це завдання стояло перед навчальними закладами завжди, проте досвід, методи та форми виховання у різні часи були різними. Ефективність цього процесу залежить від низки факторів таких як: наявність кваліфікованих працівників, тенденціями та традиціями виховання в конкретно визначеному історичному періоді та регіоні. Вивчення питання розвитку системи виховання на Поділлі в першій половині XIX ст. є важливим елементом у розумінні суті педагогічного процесу в регіоні загалом.

В ході роботи над вказаною проблемою, ми здійснили аналіз змісту архівних джерел, урядових указів, дослідили спогади учнів, звіти та плани виховної роботи освітян, які здійснювали педагогічну діяльність в школах Поділля першої половини XIX ст.

Мета статті – дослідити систему виховання в навчальних закладах Поділля першої половини XIX ст.

Педагоги Поділля першої половини XIX ст., у своїй професійній діяльності застосовували переважно прямий спосіб впливу на вихованців. Серед методів виховання переважно застосовувались тілесні покарання, жорстка дисципліна як під час навчальних годин так і в позаурочний час та на квартирах була пріоритетною складовою усього процесі. При чому здійснювати фізичний вплив на вихованців могли усі викладачі, а також репетитори та приватні учителі.

Перелік учнів, які звільнялись від тілесних покарань навіть регламентувались указами міністерства, до них належали:

- відмінники;
- ті, хто отримав свідоцтва на звання домашнього учителя;
- жінки [5].

Проте, згодом було видано розпорядження Міністерства народної освіти про заборону тілесних покарань, а до учителів, які не дотримувались цієї заборони, мали застосовувались відповідні санкції, включно зі звільнення з займаної посади. До офіційної заборони побиття учнів, для учителів, які були у більшій своїй кількості не кваліфікованими педагогічними працівниками та не володіли професійними здібностями, фізичний вплив був єдиним методом в системі виховної діяльності.

Зі спогадів учня Вінницької гімназії Юхима Постоловського дізнаємось, що крім директора та інспектора карати учнів мали право усі вчителі нижчих класів включно до третього, а також педагоги повітових училищ. Засобами для покарання слугували хмиз, батіг, канчук, лінійка. Кожен з цих предметів застосовувався відповідно до типу провини, наприклад, за звичайні пустощі били канчуком, за не вивчений урок –

хмизом і батоном, за повільну та нечітку відповідь на уроках латинської мови удари наносились лінійкою по лівій руці, за кожну помилку били декілька разів [1, с. 18–19].

Наразі ми можемо лише уявити собі до яких наслідків призводили такі методи «заохочення» до навчальної діяльності, адже учні отримували покарання не лише у школі, а й у після урочний час, коли виконували домашнє завдання з репетиторами на квартирах, тому один учень протягом дня міг отримати декілька видів покарань. Як зазначає той же Ю. Постоловський, найтяжчим покаранням було побиття хмизом, того хто провинився роздягали до спідньої сорочки, клали на спину іншого учня, як це називалось «на барана» і «били так, що ребра тріщали» [1, с. 20].

Проте, зі спогадів Францішека Ковальського, Александра Єловіцького (учнів тієї ж таки Вінницької гімназії та приблизно того ж періоду навчання), ми дізнаємося лише про позитивні моменти в навчанні.

Педагогами застосовувався також метод організації поведінки вихованців. Саме тому надзвичайно важливого значення надавалось праці, передусім корисній праці над собою, «людина здатна до безперервного вдосконалення, вона зменшує свій захист, коли зупиняється на тому, що повинна вміти, не прагнучи до розширення своїх образів, коли будучи в своїх думках доброю, не намагається ставати щоразу кращою» [3, арк. 14]. Учні привчали до само організованості, формували здоров'язберігаючі навички, адже «здоров'я найбільше з усіх земних цінностей. З втратою його не зможемо примножувати наші внутрішні вдосконалення, отримувати гідну освіту і розвивати наші здібності» [3, арк. 14].

Велику увагу приділяли соціалізації учнів в тогочасному суспільстві, наголошували на тому, що «варто бути приязними з людьми. Аби приязнь була справжня вона має опиратись на розум та чесноти, а звідси на взаємну повагу, людина повинна бути незацікавлена, шляхетна, і одночасно не упереджена, не противитись нічому і нікому» [3, арк. 15].

Основними напрямками виховання в школах Поділля першої половини ХІХ ст. були: моральне, естетичне розумове та фізичне.

Чи не найбільшій увазі приділялось моральному вихованню учнів. З проаналізованих архівних матеріалів, ми бачимо, що учням всіляко прищеплювалась богобоязливість, та відчуття провини перед Всевишнім, «кожна людина створена за волею Божою». Багато часу приділялось вивченню слова Божого, моральним призначенням людини вважалось – пізнання і любов до Бога [3, арк. 14].

Поширювалась думка, що людина приходить у цей світ як чиста дошка не маючи нічого, вона все має здобути самостійно, а досягнений результат залежить від того яке виховання вона отримає, «людина при народженні не має нічого крім усвідомлення того, що вона людина та закладеному в ній характері, а все інше вона здобуває в процесі виховання, спочатку від батьків, а потім в навчальних закладах. На думку тогочасних педагогів, саме на вихованні базується як щастя так і нещастя людини.

Виховання вважалось другим народженням» [4, арк. 2].

Істинне виховання полягало не лише в знанні різних навчальних предметів чи іноземних мов, а й в тому, щоб знати як поводити себе в порушенні моральних норм, в беззаперечному виконанні християнської віри та Божого закону. Головним завданням виховання було пізнання самого себе, вивчити бажання свого серця, пізнати Творця та його волю, щоб запалили в душі бажання до благочестя та вірності державі. Кожні три місяці учні гімназій повинні були обов'язково проходити сповідь, підготовка до якої велась доволі серйозно, шляхом зразкових духовних роздумів.

Їх навчали цінувати розум, який дається для формування почуття гідності. Пояснювали, що людина – істота вільна, «і той зневажає власну гідність коли є невільниким хитрощів, коли не дає ради своєму розуму, йде сліпо за пануючими звичаями, за традиціями моди, коли нарешті допускає над собою панування небажаних схильностей» [5, арк. 12].

Велика увага, в процесі виховання, надавалась розвитку здібностей молодого покоління. Стверджувалось, що людина повинна розвивати свої здібності з юних літ, адже саме цей віковий період є весною життя, «що весна почне, те й літо завершить» [4, арк. 3].

Форми виховання були класичними, ми можемо поділити їх на урочні та позаурочні.

Урочні форми виховання представлені передусім уроками Закону Божого, читанню духовної літератури, повчань древніх філософів та мудреців, переклад та переписування повчальних текстів. Особливістю навчально-пізнавального процесу в школах Поділля першої половини ХІХ ст. було те, що процес виховання йшов у тісному зв'язку з навчанням. Аналізуючи зміст навчальних предметів ми можемо зазначити, що мета виховання полягала в тому, аби привчити юнаків до покійного богошанування, благочестя та суворого виконання закону Божого.

Естетичні смаки та знання учнів виховувались як в урочний так і в позаурочний час. В гімназіях регіону викладались гімнастика та музика, які були поза навчальними годинами. Навчання в гімназії вирізнялось високим професійним рівнем.

Як зазначає О. Черкашина, у 1815–1816 рр. у Вінницькій гімназії функціонував учнівський інструментальний оркестр, а від 1817 року – ще й хор, балетний колектив дівчат під керівництвом Данієля Куртца, театральний гурток, інагураційною виставою якого стала п'єса Богомольця «Клопоти панів».

Дослідниця зазначає, що цей заклад мав неабияке значення для розвитку освіти краю. У ньому в різний час навчалися відомі діячі багатьох національних культур. Серед них С. Олійничук (український публіцист-демократ, борець проти кріпацтва), брати А.-К. Гроза (поет, драматург, редактор і видавець) і С.-В. Гроза (літератор і публіцист), Тимко Падура (Томаш; поет), С. Гоцинський (польський поет), Й.-А. Ролле (лікар, історик Поділля і громадський діяч; у літературі відомий під іменем Юзеф) та ін.

Після 1831 року, під протекторатом Росії, у Вінниці відкриваються

державні та приватні навчальні заклади з викладанням предметів російською мовою, оскільки українська мова в імперії офіційно була заборонена. Серед інших, російська губернська гімназія, дві початкові школи для заможних міщан, кілька приватних жіночих загальноосвітніх пансіонів, жіноча гімназія Драганової, приватне народне училище Є. Кореневої тощо. Навчальні програми цих закладів включали музичні та інші мистецькі предмети. Поряд діяли також приватні спеціальні музичні школи, або, як їх тоді називали, музичні пансіони. Саме у таких закладах від 1832 року викладали музику Ігнаці Платон Козловський – композитор, піаніст, учень Джона Фільда та його дружина [2].

27 грудня 1834 року І. Козловський підготував звернення до попечителя Київської учбової округи з проханням дозволити йому та його дружині відкрити у Вінниці «музичний сирітський інститут для 12-ти бідних дівчат з тим, щоб вихованки з цього інституту, навчившись ґрунтовно музики..., могли згодом викладати як слід це мистецтво в приватних домах». Згодом, Козловський відмовився від ідеї відкриття інституту і покинув Вінницю. За одними джерелами Козловський очолював музичний інститут (1834–1840), що побудував власним коштом на високій скелі над Бугом, яку з тих пір називають «скелею Козловського»; за другими – відмовився від подальшої боротьби за існування інституту [2].

Мистецькі предмети – гру на фортепіано, хоровий спів, танці, малювання – тощо викладалися також у жіночих пансіонах [2].

Однією з форм позаурочного виховання в гімназіях був колективний виїзд за межі навчального закладу. Щороку, на початку травня влаштувалися маївки, вони були доволі гучні та помпезні, сама церемонія виїзду учнів з хоругвами, верхи приносила величезне задоволення вихованцям і формувала в них почуття власної гідності, надавала великої значимості їх навчанню [1, с. 54]. Безпосередньо на місці маївки, учні змагались у різних фізичних вправах, військових іграх, естафетах тощо. Разом з учнями, участь у таких забавах брали й учителі, що ще більше сприяло формуванню довірливих стосунків між учнями та вчителями.

У вінницьких учнів були свої шкільні клуби, а починаючи з третього класу вони перетворювались на салони, де молодь, купуючи вхідний квиток за два злотих, брали участь в танцювальних вечорах [1, с. 18–19].

Важливого значення набувало виховання само організованості в учнів, слідкували за засвоєнням ними дисциплінарних норм і правил. Це стосувалось як внутрішнього розпорядку школярів, так і їхньої поведінки поза межами навчальних закладів. Згідно з дослідженими нами матеріалами, учні гімназій та повітових дворянських училищ на період навчання повинні були мешкати в гуртожитках, які належали навчальному закладу, в опікунів або на найманих квартирах, які обов'язково мали перевірятись керівництвом навчального закладу та мати добру репутацію.

Відповідно до досліджених нами джерел ми виявили, що в школах регіону мало місце підтримка з боку учителів системи доносів. Це підтверджує те, що наприклад в гімназіях, була введена посада цензора,

---

якого обирали з-поміж учнів шостого класу. В його обов'язки входило стежити за порядком в класі і бути помічником учителя в навчальному процесі. До його функцій входило опитування учнів класу, вразі якщо учитель сам не встигав це робити через велику їхню кількість. Проте існувала і негативна сторона цієї посади, адже вона сприяла конфронтації цензора та учнів. Це проявлялось у тому, що система покарань у деяких учителів зводилась до наступного: вразі, якщо цензор не називав імена тих учнів, які бешкетували за що карались, то сам отримував тілесні покарання. Тому, аби не страждати самому, він називав декілька імен найзатятіших порушників дисципліни, навіть, якщо вони не порушували її.

В перших чотирьох класах гімназій діяла «служба наглядців за поведінкою», учасники якої, придушували свавілля, дивились за порядком та практикували доноси на учнів. Ця служба була об'єктом ненависті усіх «в школах повинен бути нагляд, але не потрібно його довіряти рівним, бо звідти бере початок псування: з одного боку народжується ненависть, а з іншого помста» [1, с. 50].

В системі навчально-виховної діяльності першої половини XIX ст., виховні функції покладались не лише на школи, а й на родини, в яких зростали діти, при чому на той час школа лише переймала цю естафету і мала лише закріплювати результати виховного впливу сім'ї. Найефективнішим методом вважався власний позитивний приклад, досконалості в усьому мали дотримуватись як педагоги так і батьки або опікуни учнів. Вважалось, що переймаючи поважний приклад з їхнього боку в молодого покоління не виникне бажання до чогось нового і забороненого.

Вагому роль в процесі виховання, відігравав авторитет учителя. Як свідчать спогади самих учнів, найбільше цінувались ті предмети, учителі яких були компетентні у викладанні своєї дисципліни, добре володіли педагогічними здібностями, були вимогливими та справедливими. А також своїм власним позитивним прикладом заохочували учнів до благочестя та порядності.

Так, наприклад, вчитель математики Вінницької гімназії Міладовський в рамках академічних годин був вимогливим та суворим до вихованців, а в позаурочний час проявляв цікавість до їхнього життя, проводив з ними час, як компаньйон в їхньому дозвіллі; учитель історії пан Ульдинський виховував в учнів ініціативність та творчість власним прикладом, беручи участь в організації позаурочних забав, вечорів танців тощо [1, с. 51].

В навчальних закладах було суворо заборонено тютюнопаління, вже не кажучи за розпиття алкогольних напоїв, така провина каралась жорстоким побиттям. Великої уваги приділялось правилами поведінки учнів за межами навчальних закладів. Так, наприклад, виходити в місто вони повинні були лише у супроводі представника навчального закладу, та обов'язково в шкільній формі, встановленого зразка та належного зовнішнього вигляду. Порушників цієї постанови суворо карали, вразі виявлення таких, їх одразу ж мали доставити до інспектора училищ, який негайно писав наказ на їхнє відрахування з навчального закладу [3, арк. 10].

Форма в учнів гімназії мала нормативно встановлений зразок, а саме: мундир зелений або синій з червоним комірцем, який мав бути застібнутий на усі гудзики; полотняні панталони, того самого кольору, що й мундир або сюртук; чорна краватка; кашкет кольору мундиру чи сюртука з червоною стрічкою по колу. При кожному учневі мав бути учнівський квиток, який посвідчував особу та навчальний заклад [3, арк. 10].

Отже, виховна система в навчальних закладах Поділля першої половини XIX ст. характеризувалась вихованням високоморальної, богобоязливої особистості, яка має побудувати своє життя на основах християнської моралі та дотримуватись положень добропорядного християнина.

Головна роль у вихованні юнаків покладалась на сім'ю, а школа лише переймала естафету та закріплювала результат. Провідним методом цього процесу був позитивний приклад батьків, опікунів педагогів, наставників.

В школах привчали до самоорганізованості, самостійності, ознайомлювали з правилами поведінки в соціумі, прищеплювали принципи здорового способу життя.

Важливого значення надавали моральному та розумовому вихованню, що проявлялось у навчальному та позаурочному процесі. Розвивали естетичні смаки, шляхом вивчення творів мистецтва.

Не кваліфікованість педагогічних кадрів, сприяло посиленню конфронтації між суб'єктами виховного процесу та зводили ефективність виховання до низького рівня.

В перспективні подальших розвідок, варто більш детально дослідити систему виховання, яку застосовували приватні учителі та репетитори, а також сімейні традиції виховання на Поділлі в першій половині XIX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини : Бібліографічний словник. / В. Колесник. – Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2007. – 1008 с. іл.
2. Черкашина О. В. Освіта та її музичний компонент як важливі чинники розвитку національної культури: Вінниця (перша третина XX ст.) / О. В. Черкашина // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал. – К. : Міленіум, 2010. – № 2. – С. 67–72.
3. Ведомость количества гимназий, уездных, приходских училищ и частных женских пансионов в Киевском учебном округе, количество преподавателей и служащих и учащихся учебных заведений. Сведения приводятся суммировано по губерниям и по округу // Центральный державный історичний архів. – Ф. 707. – оп. 87. – Т. 1. – спр. 615. – арк. 10.
4. Рассуждение о воспитании детей // Центральный державный історичний архів. – Ф. 2054. – оп. 1 – спр. 953. – 8 арк.
5. О дополнении закона касательно лиц, изъятых от телесных наказаний // Журнал министерства народного просвещения. – Т. 57. – 1848.